

УДК 330.322

Вікторія БУХТА

## ПРОБЛЕМИ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ У КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

**Резюме.** Розглянуто особливості сучасного стану інвестиційно-інноваційної діяльності промислових підприємств України у конкурентному середовищі. Зосереджено увагу на розгляді основних груп проблем, які притаманні інвестиційно-інноваційному забезпеченню промислових підприємств України: відсутність іноземних інвесторів та несприятливий інвестиційний клімат у промисловості, який негативно впливає на інвестування у цілому в економіці країни; недостатній рівень упровадження інновацій та модернізації основних засобів на промислових підприємствах; недотримання промисловими підприємствами необхідних технічних стандартів ЄС та застарілих ДСТУ, що призводить до низької конкурентоспроможності продукції промислових підприємств на зовнішніх ринках. Здійснено аналіз інвестування та залучення інновацій промисловими підприємствами й виокремлено інноваційну діяльність підприємств регіонів України на основі даних Держаної служби статистики України за 2000–2012 роки. На основі проведеного аналізу обґрунтовано доцільність упровадження інновацій та їх зв'язок із інвестиціями на промислових підприємствах. Наведено пропозиції щодо створення належного конкурентного інвестиційного середовища в сучасних умовах господарювання.

**Ключові слова:** інвестиції, інновації, інвестиційна привабливість, інвестиційний клімат, інвестиційний механізм, інвестиційно-інноваційна діяльність, промисловість, промислове підприємство, конкурентне середовище.

Viktoriya BUKHTA

## PROBLEMS OF INVESTMENT AND INNOVATION ATTRACTIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF UKRAINE IN A COMPETITIVE ENVIRONMENT

**Summary.** The features of the current state of investment and innovative activity of industrial enterprises in Ukraine in a competitive environment are considered. The emphasis is on reviewing the main groups of problems that are inherent for innovative and investment providing of industrial enterprises of Ukraine: the lack of foreign investors and an unfavorable investment climate in the industry, which negatively affects the investment in the economy as a whole; insufficient level of implementation of innovations and modernization of fixed assets in industrial plants; failure of industrial enterprises to comply required technical EU standards and outdated ISO, which leads to low competitiveness of industrial products in foreign markets. The analysis of investment and innovations of industrial enterprises is done as well as the innovation activity of enterprises of regions of Ukraine on the base of data of Statistics Civil Service of Ukraine for 2000–2012 years is singled out. Based on the conducted analysis, the expediency of introduction of innovations and their relation to the investments in industrial enterprises are justified. The proposals for the creation of an appropriate competitive investment environment in the contemporary economy are given.

**Key words:** investments, innovations, investment attraction, investment climate, investment mechanism, investment and innovation activity, industry, industrial enterprise, competitive environment.

**Постановка проблеми.** У час проголошення Україною євроінтеграційного курсу та підписання низки угод про асоціацію з ЄС, проблема активізації інвестиційно-інноваційної діяльності промислових підприємств набуває особливої актуальності. Без трансформаційних змін у інвестиційній політиці, без підвищення інвестиційної активності промислових підприємств неможливо досягти основної мети – підвищення ефективності та конкурентоспроможності продукції промислових підприємств України на зовнішніх ринках. Основною формою реальних інвестицій є інноваційні інвестиції, які реалізуються в процесі інноваційної діяльності промислового підприємства.

Інновації слід розглядати як вкладення інвестиційного капіталу в нововведення, які призводять до кількісних або якісних змін у підприємницькій діяльності. Як економічна категорія, інвестиції виконують низку найважливіших функцій, серед яких: забезпечення конкурентоспроможності продукції й підвищення її якості; структурна перебудова виробництва; створення необхідної сировинної бази для ефективного функціонування підприємств; вирішення соціальних проблем.

Отже, актуальність даної теми визначається, насамперед, необхідністю глибокого наукового осягнення основного об'єкта дослідження – інвестування інноваційної діяльності як одного з головних рушіїв розвитку промислових підприємств.

Успішне проведення ринкових реформ в Україні залежить від ефективності інвестиційно-інноваційної політики, перебудови економіки з метою створення сприятливого інвестиційного середовища.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням розвитку інвестиційно-інноваційної політики та інноваційним процесам на виробництві промислових підприємств приділено значну увагу у працях таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як Шумпетер Й.А., Портер М., Геєць В.М., Ковальчук С.С., Кульнєва Г.М., Сидорчук І.П., Резнік Н.П., Бланк І.А., Верхоляд І.М., Корінько М.Д., Цогла О.О., Заруба В.Я., Кузьмін О.Є., Макогон Ю.В., Перерва П.Г., Пересада А.А., Чумаченко М.Г., Яковлев А.І., Ястремська О.М. та ін.

Беручи до уваги численні наукові розробки з управління інвестиційно-інноваційною привабливістю вітчизняних підприємств, окремі проблеми прикладного характеру не отримали належного вирішення і залишаються недостатньо дослідженими.

**Метою статті** є дослідження проблем інвестиційно-інноваційної привабливості промислових підприємств України у конкурентному середовищі та внесення пропозицій щодо їх подолання.

**Виклад основного матеріалу.** На нинішньому етапі належний інвестиційний клімат для підприємств формується з урахуванням впливу усіх складових такого середовища. До таких слід віднести: природно-географічні умови (природні ресурси країни та людський капітал); стан економіки країни (період спаду чи зростання); внутрішній ринок країни; державна підтримка відносно іноземних інвесторів; податкова система (рівень податкового навантаження та наявність податкових стимулів до інвестування); виробничий потенціал підприємства.

Як слушно зазначає професор І.О. Бланк, інвестиційну привабливість підприємства бажано оцінювати комплексно у такій послідовності: аналіз інвестиційного клімату країни; оцінювання привабливості регіонів; оцінювання привабливості галузей (підгалузей); оцінювання і перспективи розвитку галузі (підгалузі) у конкурентному регіоні; оцінювання інвестиційної привабливості підприємства [1].

Як відомо, діяльність промислових підприємств формує понад 40% ВВП і забезпечує роботою понад 1/4 частину населення України. На розвиток промислових підприємств безпосередньо впливає впровадження інноваційних розробок. Інвестиційно-інноваційний розвиток надає підприємству можливість отримати значні прибутки, які в процесі розподілу є джерелом формування ВВП та бюджетів усіх рівнів. Проте зростання ВВП на основі новітніх технологій становить лише 0,7%, у той час як середньоевропейський показник становить 25-35%, а у Китаї сягнув 40% [8, с.35].

Неоднорідною є також інноваційна діяльність підприємств регіонів України. Частка промислових підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, у 2011 р.

становила від 27,6% до 8,2%, при цьому більша за середню була у м. Києві, Херсонській, Запорізькій, Одеській, Івано-Франківській, Тернопільській, Чернівецькій та Хмельницькій областях. Значно менше інноваційних підприємств у Полтавській та Закарпатській областях [10].

Зокрема, найвищу інноваційну активність демонструють підприємства промисловості, що орієнтовані на експорт. У середньому за 2007–2012 рр. частка підприємств галузі машинобудування, що займалися інноваційною діяльністю, у загальній кількості промислових підприємств галузі становила 21,6%, підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості – 20,4%, металургії – 13,9%, а також підприємства з виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення – 33,6% [12].

Не вирішеною залишається проблема щодо зниження енергоємності промислового виробництва, яке впливає на собівартість продукції та управління витратами. Показники останніх років свідчать про низький рівень виробництва й використання маловідходних та ресурсозберігаючих технологій на промислових підприємствах України.

В Україні за багатьма оцінками рівень інвестиційно-інноваційної політики на промислових підприємствах є досить низьким. Існує низка перешкод для підвищення розвитку промислових підприємств, особливо для тих, які намагаються відповідати вимогам зовнішнього ринку для забезпечення конкурентоспроможності власної продукції.

Про це свідчать результати досліджень, зокрема, Світового банку і «Рейтингу глобальної конкурентоспроможності» Всесвітнього економічного форуму. За загальною конкурентоспроможністю промислові підприємства України посідають 142-е місце зі 183 країн світу [3, с.37].

До проблем, які притаманні інвестиційно-інноваційному забезпеченню промислових підприємств України, слід віднести три основні групи:

1. Відсутність іноземних інвесторів та створення несприятливого інвестиційного клімату, який не сприяє інвестуванню в цілому. Ця проблема створена в результаті недосконалого законодавства та нормативно-правового забезпечення; високими кредитними ставками та значним економічним ризиком; труднощами в придбанні сировини; низьким рівнем попиту на продукцію на внутрішньому ринку; обмеженістю інформації про ринки збуту; відсутністю належного контролю.

2. Недостатній рівень упровадження інновацій та модернізації основних засобів на промислових підприємствах.

3. Недотримання промисловими підприємствами необхідних технічних стандартів ЄС та застарілі ДСТУ, що призводить до низької конкурентоспроможності продукції промислових підприємств на зовнішніх ринках.

Отже, для вирішення вищезгаданих проблем та задля підвищення інвестиційної привабливості промислових підприємств необхідно створювати потужну виробничу базу за участю інвестиційного капіталу, в тому числі іноземного.

Іноземні інвестори на ринку промислових товарів відіграють велике значення, оскільки формують конкурентне середовище, пропонуючи сучасні інноваційні технології на виробництві, спонукають вітчизняні підприємства до використання передового господарського досвіду, використання якого сприяє збільшенню продуктивності праці та підвищенню добробуту населення.

Обсяг іноземних інвестиційних ресурсів, залучених в українську економіку, й досі залишається незначним (табл.1). Інвестори, особливо іноземні, чутливо реагують на найменші зміни інвестиційного клімату, які відбуваються досить часто у зв'язку зі специфічними особливостями. Частка прямих іноземних інвестицій у ВВП в 2010 році порівняно із 2005 роком збільшилася на 13,19%, тоді як частка внутрішніх інвестицій у

ВВП в 2010 році порівняно із 2005 роком зменшилася на 7,91%. У цілому загальний обсяг інвестицій у ВВП у 2010 році зменшився порівняно із попереднім роком на 6,23 %.

Таблиця 1

Інвестиційна активність українських та іноземних вкладників за 2005–2010 роки, % [9]

Table 1

Investment activity of Ukrainian and foreign investors for 2005–2010 years, % [9]

Рік	Частка прямих іноземних інвестицій у ВВП	Частка внутрішніх інвестицій у ВВП	Загальний обсяг інвестицій у ВВП
2005	19,51	25,18	44,69
2006	20,05	27,37	47,42
2007	20,70	30,89	51,59
2008	18,97	28,70	47,67
2009	35,09	21,11	56,20
2010	32,70	17,27	49,97

Як результат дії негативних факторів, що впливають на інвестиційну діяльність, відбувається погіршення їх активності у цьому напрямку, зокрема інвестиційних компаній, експертних агентств тощо. Інвестори (у першу чергу іноземні), як правило, звертають увагу на національні рейтинги інвестиційного клімату, які періодично публікуються з метою орієнтації потенційних інвесторів.

Для вирішення цієї проблеми необхідно створити й застосовувати якісну систему управління ризиками для інвесторів. Для промислових підприємств доцільно самостійно формувати бази даних для інвестування та розробляти інвестиційні проекти, займатися пошуками інвесторів на міжнародних інвестиційних ринках, зокрема налагодити співпрацю з найвпливовішими міжнародними валютно-кредитними системами. Потенційними інвесторами інноваційної діяльності може бути група Світового банку, яка включає Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК), Міжнародне агентство розвитку (МАР), Міжнародне інвестиційне гарантійне агентство (МІГА).

Не зважаючи на розглянуті проблеми, які впливають на інвестиційно-інноваційний розвиток промислових підприємств, існують також фактори, які приваблюють іноземних інвесторів, а саме: низька ціна робочої сили, вигідне географічне положення, сприятливі кліматичні умови.

З метою підтримки зазначених позитивних факторів удосконалення вимагає нормативно-правова база у сфері сприяння іноземному інвестуванню та створення ефективного механізму із залучення інвестицій та захисту прав інвестора. Серед першочергових заходів для стимулювання інвесторів повинно стати запровадження інвестиційних пільг як для іноземних, так і вітчизняних інвесторів.

Необхідно здійснити переорієнтацію банківської діяльності з операцій переважно на фінансовому та валютному ринках на кредитування реального сектора, тобто максимальне використання внутрішніх джерел. Високі ризики кредитних вкладень не стимулюють зацікавленість банків у довготермінових інвестиціях.

Впровадження інновацій та модернізація основних засобів на промислових підприємствах є одним із основних завдань підприємств. Перш за все, необхідні технологічні зміни, які виражаються у запровадженні сучасного обладнання, ефективнішому використанні основних активів та розвитку й запровадженні енергозберігаючих та екологічно чистих технологій при виробництві.

Австрійський вчений І. Шумпетер виділив п'ять типових змін, які повинні бути враховані при вирішенні інноваційних проблем на підприємствах, зокрема:

- використання нової техніки, нових технологічних процесів або нового ринкового забезпечення виробництва (купівля-продаж);
- упровадження продукції або послуг з новими властивостями;
- використання нової сировини;
- зміни в організації виробництва та його матеріально-технічного забезпечення;
- поява нових ринків збуту.

Ці положення І. Шумпетер сформулював ще у 1911 році. Пізніше, в 30-ті роки, він уже ввів поняття інновації, трактуючи його як зміну з метою впровадження та використання нових видів товарів і послуг, нових виробничих і транспортних засобів, ринків і форм організації в промисловості [14].

Аналізуючи сучасний стан промислових підприємств України на основі статистичних даних Державної служби статистики України за 2000–2012 роки слід зазначити, що кількість підприємств, які впроваджують інновації, з кожним роком збільшується (табл.2), однак дуже повільними темпами.

**Таблиця 2**  
Кількість промислових підприємств України, що впроваджували інновації  
у 2000–2012 рр. [9]

**Table 2**  
Number of industrial enterprises of Ukraine, which introduced innovations  
in 2000–2012 years [9]

	2000		2005		2011		2012	
	Усього	У % до загальної кількості промислових підприємств	Усього	У % до загальної кількості промислових підприємств	Усього	У % до загальної кількості промислових підприємств	Усього	У % до загальної кількості промислових підприємств
<b>Усього</b>	<b>1491</b>	<b>14,8</b>	<b>810</b>	<b>8,2</b>	<b>1327</b>	<b>12,8</b>	<b>1371</b>	<b>13,6</b>
У тому числі								
Впроваджували нові або вдосконалені методи обробки або виробництва продукції	416	4,1	402	4,1	605	5,8	598	5,9
З них								
Маловідходні, ресурсозберігаючі	172	1,7	208	2,1	240	2,3	224	2,2
Впроваджували інноваційні види продукції	1372	13,7	630	6,4	731	7,1	704	7,0
З них								
Нових видів машин, устаткування, приладів, апаратів	202	2,0	156	1,6	218	2,1	196	1,9

У 2000 році кількість підприємств, які впроваджували інновації, становила 1491, у 2005 році цей показник був найнижчим. Однак з 2012 року спостерігається незначне збільшення кількості підприємств, які залучають інновації.

Також слід взяти до уваги джерела фінансування інновацій на промислових підприємствах (табл.3). У 2012 році, в порівнянні з 2000-им, спостерігаємо різке падіння фінансування інновацій з боку іноземних інвесторів. Ліва частина

фінансування інновацій на промислових підприємствах України припадає на інвестування за власний рахунок та через оформлення кредитів.

Таблиця 3

Групування промислових підприємств України за джерелами фінансування інновацій у 2000–2012 рр. [9]

Table 3

Grouping of industrial enterprises of Ukraine by sources of funding of innovations for 2000–2012 years [9]

	2000		2005		2011		2012	
	Усього	У % до загальної кількості інноваційно активних підприємств	Усього	У % до загальної кількості інноваційно активних підприємств	Усього	У % до загальної кількості інноваційно активних підприємств	Усього	У % до загальної кількості інноваційно активних підприємств
Кількість підприємств, що займались інноваційною діяльністю	1705	х	1193	х	1679	х	1758	х
У тому числі за рахунок коштів								
Власних	1102	64,6	889	74,5	1281	76,3	1299	73,9
Державного бюджету	31	1,8	31	2,6	27	1,6	27	1,5
Місцевих бюджетів	5	0,3	13	1,1	28	1,7	28	1,6
Позабюджетних фондів	13	0,8	2	0,2	1	0,1	1	0,1
Вітчизняних інвесторів	18	1,1	13	1,1	14	0,8	19	1,1
Іноземних інвесторів	22	1,3	19	1,6	11	0,7	15	0,9
Кредитів	33	1,9	75	6,3	50	3,0	67	3,8
Інших джерел	22	1,3	10	0,8	13	0,8	14	0,8

Для розвитку інновацій та модернізації основних засобів на промислових підприємствах необхідно розвивати інформаційне бізнес-середовище. Інформація в інноваційній діяльності має велике значення як для вітчизняних, так і для іноземних інвесторів. Необхідно інформувати потенційні підприємства про існуючі інноваційні технології, інвестиційно-інноваційні проекти і пропозиції, а також формувати інноваційний попит і розкривати ємність економіки.

Для розвитку інформаційного середовища необхідно надавати інформацію про діяльність промислових підприємств країни в цілому у ЗМІ, брати участь в інвестиційних та інноваційних семінарах, тематичних конференціях, форумах, брифінгах, проводити заходи із залученням зарубіжних та українських підприємств, фінансових структур, здійснювати піар-компанії для інформаційного забезпечення іноземних інвесторів, надавати інформацію про позиції по інвестиційно-інноваційних проектах [11].

Недотримання промисловими підприємствами необхідних технічних стандартів ЄС та застарілі ДСТУ призводять до переважання імпорту над експортом, а

також до низької конкурентоспроможності продукції промислових підприємств на зовнішніх ринках.

Для вирішення цієї проблеми на промислових підприємствах необхідне визнання технічних стандартів ЄС, гармонізація системи технічного регулювання відповідно до директив ЄС, скасування застарілих ДСТУ. Щоб підвищити конкурентоспроможність продукції, слід запровадити систему контролю за якістю продукції, включно з сертифікатами, узгодженнями, висновками й іншими документами відповідно до директив ЄС. Це надасть можливість вітчизняним підприємствам розширити доступ на зовнішні ринки, насамперед ЄС [3].

Окрім вищезазначеного, будь-яке промислове підприємство знаходиться в процесі безперервних змін і потребує використання інструментів, за допомогою яких можна було б вчасно реагувати та передбачати загрози. У цьому контексті саме диверсифікацію діяльності підприємства можна розглядати як чинник, пов'язаний з розширенням сфери діяльності підприємства, номенклатури виготовленої продукції та наданих послуг, охоплює усі напрямки діяльності підприємства і дає змогу діяти так, щоб закріпити свої позиції у різних галузях і забезпечити отримання найкращого результату.

Диверсифікованість являє собою інвестиційні вкладення у різні сфери виробництва з метою зменшення ризику та збільшення діапазону нових видів товару, освоєння новітніх технологій, товарних груп та розповсюдження підприємницької діяльності на нові ринки збуту.

Виокремлюють такі причини диверсифікації підприємницької діяльності:

- стагнація підприємства в ринкових умовах;
- ринок збуту насичений товарами промислових підприємств, що призводить до зменшення попиту та конкурентоспроможності підприємства, застарілість виробничого портфеля промислового підприємства;
- необхідність інвестування з метою збереження або збільшення його вартості та підвищення ефективності функціонування підприємства шляхом підприємницької експансії;
- відсутність додаткових інвестицій в матеріальні активи підприємства, що спрямовані на розширення діяльності промислового підприємства та підвищення його ефективності;
- відсутність отримання додаткових прибутків підприємства, що пов'язані з антимонопольним законодавчим регулюванням;
- необхідність зниження ризиків (істотна залежність від однієї продуктової лінії, циклічний характер основного бізнесу спонукають до пошуку додаткових можливостей забезпечення стабільності підприємства);
- застарілі ДСТУ, що призводять до високих бар'єрів виходу на міжнародні ринки збуту [13].

Для активізації диверсифікації діяльності підприємства як інноваційного процесу доцільні такі заходи:

- виготовлення принципово нових та удосконалення видів продукції за допомогою підвищення їх якості та ефективності;
- пошук нових джерел залучення фінансових ресурсів та способів їх збільшення;
- розроблення та проведення програм навчання, підготовки та перепідготовки персоналу, спрямованих на отримання та вдосконалення вмінь та навичок у сфері науково-технічних розробок;
- удосконалення збутової та маркетингової політики.



Реально існуюча ситуація більшості промислових підприємств України є сприятливою для прийняття рішення про диверсифікацію своєї діяльності, оскільки дозволить підтримати діяльність підприємства в період економічного спаду й дасть змогу досягти конкурентних переваг.

**Висновки.** Впровадження інвестицій у більшості випадків передбачає якісні зміни в динаміці конкурентного середовища функціонування промислових підприємств України. Однак вплив кризових чинників може призвести до спаду мотивації інвесторів, наслідком чого є згорання інвестиційних процесів та відсутність відтворення основного капіталу. Відтворювальний процес потребує інвестиційно-інноваційної підтримки на усіх стадіях: від планування інвестиційних проектів і до їх реалізації.

Отже, інвестиційно-інноваційна діяльність промислових підприємств України, з одного боку, потребує значних капіталовкладень, а з іншого – ефективної системи нормативно-правового забезпечення щодо створення належного інвестиційного клімату. Основними шляхами вирішення даних проблем на промислових підприємствах можуть бути: створення системи інституцій і механізмів, що полегшують діяльність інвесторів в Україні; здійснення скоординованої інформаційної політики, що суттєво покращить інвестиційну привабливість підприємств України в конкурентному середовищі.

**Conclusions.** Implementation of investments in most cases involves qualitative changes in the dynamics of the competitive environment of functioning of industrial enterprises of Ukraine. However, the impact of the crisis factors may lead to a decline in motivation of investors, resulting in the collapse of investment processes and the lack of reproduction of the fixed capital. Reproductive process requires investment and innovation support at all stages from planning investment projects and till their implementation.

Consequently, investment and innovative activity of industrial enterprises of Ukraine, requires, on one side, significant investments but, on the other side, an effective system of regulatory support for the creation of the proper investment climate. The main ways to solve these problems in industrial enterprises are the next: creation of a system of institutions and mechanisms to facilitate the activity of investors in Ukraine; implementation of coordinated information policy that will significantly improve the investment attractiveness of enterprises of Ukraine in a competitive environment.

#### Використана література

1. Бланк, И.А. Управление использованием капитала: учебник [Текст] / И.А. Бланк. – М.: Ника-Центр, 2008. – 561 с.
2. Верхоляд, І.М. Інвестиційний механізм підприємства: принципи побудови, складові та особливості реалізації / І.М. Верхоляд // Економічний вісник НТУУ «КПІ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [economy.kpi.ua/files/files/71\\_kpi\\_2012.doc](http://economy.kpi.ua/files/files/71_kpi_2012.doc)
3. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава / Програма економічних реформ на 2010-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.president.gov.ua/docs/Programa\\_reform\\_FINAL\\_1.pdf](http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf)
4. Коюда, В.О. Інвестування: підручник [Текст] / В.О. Коюда, О.П. Коюда, В.М. Гриньова та ін. – К.: Знання, 2008. – 452 с.
5. Кульнева, Г.М. Сучасний стан та необхідні напрямки розвитку ринку інновацій в Україні [Текст] / Г.М. Кульнева, О.В. Алейнікова // Держава та регіони. – 2006. – №5. – С.159–163.
6. Ковальчук, С. Сучасний стан інноваційного розвитку промислових підприємств України [Текст] / С. Ковальчук // Економіст. – 2012. – №10. – С.27–32.
7. Корінько, М.Д. Ризики при диверсифікації [Текст] / М.Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С.69.
8. Лазарева, Є. Дослідження закономірностей інноваційних перетворень у регіональній економіці [Текст] / Є. Лазарева // Економіст. – 2009. – №9. – С.35–37.

9. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2012 році; відпов. за випуск І.В. Калачова [Текст] / Державна служба статистики України. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держстату України, 2012. – С.305.
10. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Резнік, Н.П. Підвищення інвестиційної привабливості підприємств АПК – передумова залучення іноземних інвестицій [Текст] / Н.П. Резнік //Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – №9(136). – С.196.
12. Сидорчук, І.П. Оцінка сучасного стану інноваційного розвитку промислових підприємств України [Текст] / І.П. Сидорчук // Наукові записки. Серія «Економіка». – Х., 2013. – С.228.
13. Цогла, О.О. Формування конкурентних переваг підприємства шляхом диверсифікації його діяльності [Текст] / О.О. Цогла //Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №4. – С.109.
14. Шумпетер, Й.А. Теория экономического развития [Текст] / Й.А. Шумпетер. – Эксмо, 2007. – 864 с.